

УДК 316.334.2

Варга Н. І.

канд. соц. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, каб. 218, 88000, Ужгород
тел. +38 (0312) 64–03–14; e-mail: nataliya.varha@uzhnu.edu.ua
DOI: [http://dx.doi.org/10.18524/2304–1439.2018.1\(30\).145212](http://dx.doi.org/10.18524/2304–1439.2018.1(30).145212)

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗРІЗ

Сучасні реалії ринку праці в Україні містять неформальну складову, адже значна кількість населення працює неофіційно або напівофіційно (виплата заробітної плати в конверті). В статті представлено соціально-економічний зріз статистичних показників поширення неформальної зайнятості. Досліджено основні сфери, вікові характеристики та територіальне розміщення неформально зайнятих осіб в Україні впродовж 2009–2017 рр. Визначено наслідки поширення неформальної зайнятості як форми вимушеної адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації. Доведено, що неформальна зайнятість може бути наслідком як соціальної ексклюзії, так і добровільного виходу за межі формально інституціоналізованої економічної діяльності. Досліджено можливі негативні наслідки поширення неформальної зайнятості для держави та суспільства в цілому (соціальна незахищеність, несплата податкових відрахувань), а також її позитивний вплив на локальному рівні (гнучкість, самозайнятість, мікропідприємництво, дистанційність).
Ключові слова: неформальна зайнятість, ринок праці, соціальні ризики, гнучкість, самозабезпечення.

Постановка проблеми. У більшості країн Центральної та Східної Європи при переході від адміністративно-командної до ринкової моделі економіки (і навіть дещо раніше) склалася ситуація, коли частина економічно активного населення, виходячи з ринкової кон'юнктури, вдалася до самостійного вирішення таких питань, як працевлаштування та отримання доходу. Виробничі одиниці, що утворювалися внаслідок цього, знаходилися у власності та використовувалися з метою виробництва товарів чи надання послуг однією або кількома особами, які не мають достатнього капіталу, кваліфікації чи доступу до сучасних технологій і, відповідно, не можуть конкурувати з юридичними особами на ринку товарів та послуг.

За часів планової економіки така зайнятість вважалася нелегальною та була забороненою, стосувалася таких сфер як «спекуляція» (купівля та перепродаж дефіцитних товарів за завищеними цінами), репетиторство, ремонт автомобілів, відкриття підпільних підприємств з виробництва та реалізації товарів та послуг масового попиту.

За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. кількість осіб, охоплених неформальною зайнятістю, становить 4,3 млн осіб або 26,4 % від загальної кількості зайнятого населення (наприкінці 2014 р. цей показник становив 25,1 %). Порівнюючи тенденції розвитку формаль-

ної та неформальної зайнятості в Україні за останні три роки, слід зазначити їх протилежну спрямованість. Якщо рівень неформальної зайнятості населення з початку 2013 р. до середини 2015 р. зріс на 2,8 %, то кількість офіційно працевлаштованих осіб за цей період скоротилася на 2,3 %.

Загалом протягом останнього десятиліття рівень формальної зайнятості населення віком 15–70 років в Україні зменшився на 0,7 % (з 57,7 % до 57,0 %). У той же час частка неформально зайнятих осіб цієї вікової категорії зросла в 1,2 раза (з 21,5 % в 2005 р. до 26,4 % — в 2015 р.) [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема регулювання ринку праці, відтворення трудового потенціалу приділено багато уваги в роботах С. Вільямса, М. Армстронга, Д. Гелбрейта, Р. Еренбурга, Дж. Кейнса, К. Макконнелла, А. Оукена, П. Самуельсона, В. Марцинкевича, А. Рофе, А. Сміта, а також у працях українських вчених: О. Амоші, А. Базилюк, Д. Богині, І. Бондар, О. Грішнкової, Т. Заяць, А. Колота, О. Кузнецової, Е. Лібанової, О. Новикової та ін.

Теоретичні і практичні аспекти самозайнятості, неформальної зайнятості населення висвітлюються у роботах В. Гімпельсона, Р. Капельюшнікова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова. Серед українських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження причин виникнення неформальної зайнятості, слід виділити праці С. Бандура, І. Гнибіденка, Е. Лібанової, О. Макарової, П. Саблука, М. Соколик, В. Юрчишина та ін.

Метою дослідження є аналіз соціально-економічних показників поширення неформальної зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вагомою складовою тіньової зайнятості виступає поширена в Україні практика «сірої» заробітної плати. До цієї категорії залучена значна кількість зайнятих у формальному секторі економіки осіб, що генерує ризики розвитку соціально-економічної сфери в країні та виступає гальмом на шляху підвищення добробуту населення. Загалом, за оцінками фахівців, на сьогоднішній день в Україні у результаті розповсюдження тіньового сегмента ринку праці від 30 до 50 % фонду заробітної плати є неофіційним, що дорівнює приблизно 200 млрд грн. Це означає, що щорічно бюджетні надходження зменшуються приблизно на 30 млрд грн, фонди соціального страхування недоотримують від 70 до 90 млрд грн, у тому числі пенсійний фонд — близько 70 млрд грн [2]. Проте особи, які частково чи повністю не сплачують страхових внесків, користуються безоплатними медичними послугами, одержують інші соціальні виплати (у зв'язку із народженням дитини, безробіттям, статусом мало-забезпеченої сім'ї тощо). Усі ці виплати лягають додатковим тягарем на фонд соціального страхування та державний бюджет України. В перспективі цей тягар ставатиме більш відчутним внаслідок збільшення кількості осіб пенсійного віку або отримання інвалідності. При цьому частина цих людей не сплачували внески до страхових фондів в період своєї трудової діяльності.

Важливим компонентом функціонування сучасного українського суспільства є залученість населення до неформальної зайнятості. У загальній кількості зайнятого населення у дванадцяти регіонах країни частка не-

формально зайнятих осіб не перевищувала середній показник по Україні (22,7 %). Найвище значення цього показника спостерігалось у Чернівецькій області (50,9 %), а найменше — в Київській (9,4 %) (табл.1).

У цілому територіальний розподіл масштабів поширення неформальної зайнятості демонструє її зосередженість переважно в регіонах, де переважає аграрне виробництво. Крім того, значна частина мешканців західних регіонів перебуває в трудовій міграції, що не відображається в офіційній статистиці ринку праці. Обмежена кількість вакансій у легальному секторі економіки, низький рівень офіційних прибутків, географічна близькість з країнами Західної Європи — всі ці фактори призводять до масової трудової міграції. На сьогоднішній день Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі [3].

Отже рівень і обсяги участі у неформальному секторі економіки не тільки виступають суттєвим фактором загального показника зайнятості у національній економіці, а й спричиняють суттєві відмінності у структурі зайнятості окремих регіонів країни.

Таблиця 1

Неформальна зайнятість населення за регіонами 2017 року

%	Регіон	Показники
1–10	Київська	9,4
	Харківська	11,0
10–20	Донецька	13,3
	м. Київ	13,5
	Дніпропетровська	14,2
	Полтавська	14,3
	Кіровоградська	18,8
	Чернігівська	19,2
	20–30	Львівська
Одеська		21,3
Запорізька		22,1
Волинська		22,1
Хмельницька		23,8
Тернопільська		24,2
Черкаська		24,3
Житомирська		25,7
Миколаївська		26,9
Закарпатська	27,5	
30–40	Сумська	32,7
	Вінницька	33,2
	Луганська	35,8
40–50	Херсонська	40,4
	Рівненська	48,8
	Івано-Франківська	48,9
	Чернівецька	50,9

Сільське, лісове та рибне господарство є основними видами діяльності неформально зайнятого населення (42,7 %). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення цієї категорії є гуртова та роздрібна торгівля (19,5 %) та будівництво (15,3 %) (діаграма 1) [1].

Діаграма 1

**Неформальна зайнятість населення
за видами економічної діяльності в 2017 році
(у % до усього неформально зайнятого населення)**

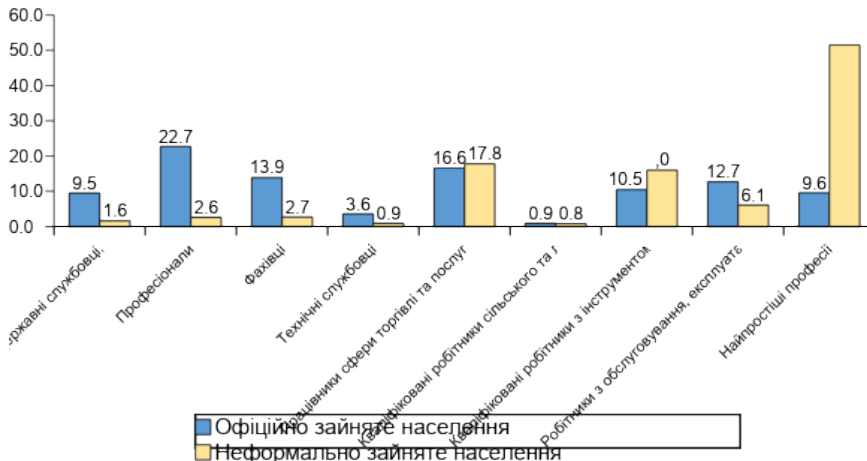

Неформальна зайнятість переважає серед осіб з низьким рівнем освіти, які займаються фізичною або низькокваліфікованою працею. Частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій є значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (51,5 % проти 9,6 %) (діаграма 2).

Діаграма 2

**Формальна та неформальна зайнятість населення
за професійними групами у 2017 році**

(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

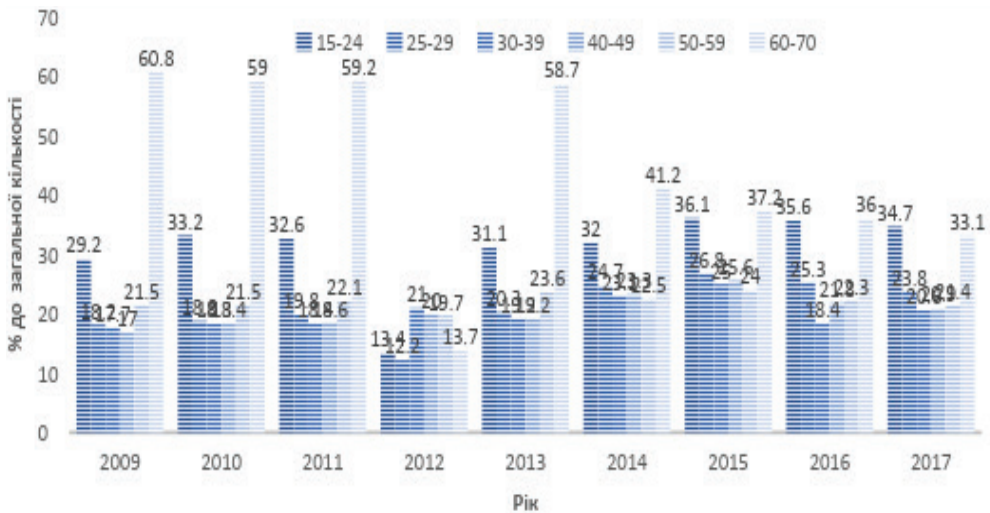

Найбільше розповсюдження неформальна зайнятість отримує серед молоді віком 15–24 років та осіб пенсійного віку. Значна частина молоді поєднує навчання і роботу без юридичної реєстрації. Серед осіб пенсійного віку неформальна зайнятість спричинена низькими пенсіями, поширеніс-

тую бідності та бажанням отримати додаткові засоби і джерела прибутку. Бажання продовжити трудову діяльність змушує осіб старшого працездатного віку погоджуватись на неформальну зайнятість, працювати на посадах, що не приваблюють молодих спеціалістів, та за мінімальну оплату [1].

Діаграма 3

Вікові характеристики неформально зайнятих в Україні
(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

Важливим чинником, що впливає на поширеність неформальної зайнятості, є рівень освіти. За офіційними даними, рівень неформальної зайнятості скорочується зі зростанням рівня освіти, як у міській, так і в сільській місцевості. У 2017 р. серед неформально зайнятого населення дві третини (66,6 %) склали особи з професійно-технічною та повною загальною середньою освітою, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (включаючи повну, базову та неповну вищу освіту) (61,5 %) (діаграма 3).

Неформальна зайнятість найбільше поширена серед представників чоловічої статі, що спричинено власне сферами зайнятості (будівництво, сільське господарство, торгівля). Однак в офіційній статистиці не відображено відсоток самозайнятості жінок в домогосподарстві.

Неформальна зайнятість в Україні поширена переважно серед сільського населення (39,6 %), тоді як відповідний показник для міського населення становить 15,3 %. Основну частину такої зайнятості в сільській місцевості становлять особисті селянські господарства. Саме там переважає фізична низькопродуктивна праця, що сприяє тінізації процесів виробництва та збуту аграрної продукції та зростанню навантаження на соціальні фонди. Основною причиною значного поширення неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернативи зайнятості в особистих підсобних селянських господарствах.

Діаграма 4

Діаграма 5

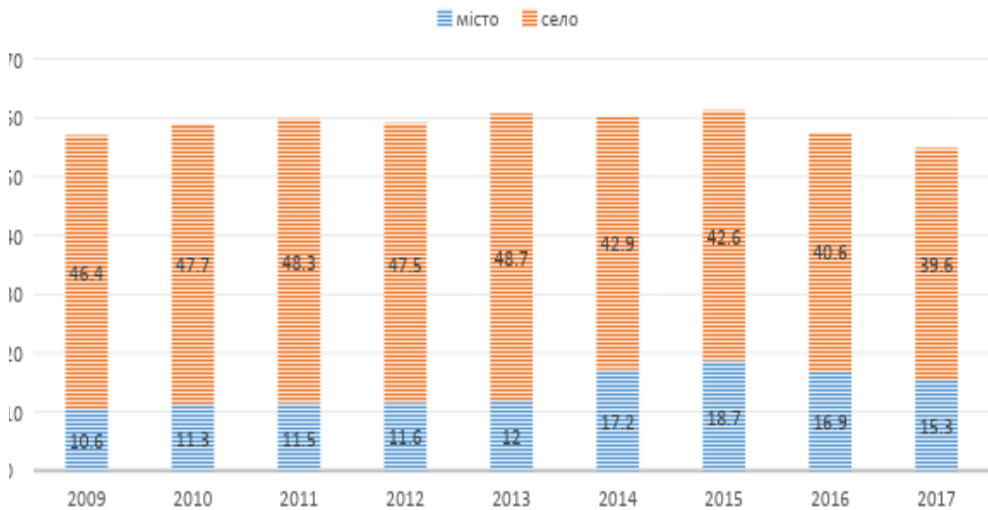
Неформальна зайнятість продовжує відігравати важливу роль в забезпеченні засобів виживання для більшості домогосподарств. Варто відзначити, що деякі причини участі в неформальній зайнятості, характерні для одних видів діяльності (художники, співаки, юристи, лікарі), повністю не відповідають іншим видам такої діяльності (торгівля на ринку, збиральництво, вигодовування і продаж худоби). Неформальна зайнятість, яка розглядалась як «прихисток» для низькокваліфікованих працівників, зараз перетворилася на альтернативний варіант зайнятості зі своїми специфічними характеристиками та ознаками.

Нездатність або небажання отримати офіційну реєстрацію значної частини неформально зайнятих осіб виступає перепорою у функціонуванні

офіційної економіки. Причому 80–90 % всіх неформально зайнятих концентруються саме на дрібних підприємствах, де працює 5 і менше працівників. Варто відзначити, що у неформальних підприємств відсутня можливість отримати кредитні ресурси, використовувати новітні технології, інвестувати в підготовку та підвищення кваліфікації своїх працівників. Зайнятість в неформальній сфері економіки також характеризується значною плинністю кадрів.

Діаграма 6

Статеві характеристики неформально зайнятих
(у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця)

Крім того, функціонування неформальної зайнятості супроводжується рядом ризиків для держави та суспільства в цілому, а саме: недоотримання надходжень до бюджету та соціальних фондів; ускладнення процесів регулювання зайнятості населення; зростання корупції та тіньової економіки; ускладнення контролю за обігом грошей; обмеження можливості отримати повну та правдиву економічну інформацію. Все це негативно впливає на процеси макроекономічного прогнозування, розробку ефективних програм розвитку соціально-економічної системи держави. Зайнятість у неформальній сфері може певною мірою гальмувати модернізацію економіки та формування ринкової системи господарювання.

Проте, здійснюючи діяльність поза сферою адміністративного, податкового регулювання, підприємства неформального сектору отримують певні переваги у порівнянні з формальним сектором. Адже їх нелегальний статус призводить до значної економії ресурсів, що дозволяє знижувати ціни, завойовувати нових споживачів.

Висновки. Безумовно, функціонування неформальної зайнятості має і позитивні наслідки, зокрема: зменшення кількості безробітних; стримування зростання соціальної напруженості в суспільстві; можливість отри-

мувати дохід, що перевищує суму виплат по безробіттю; відкриття доступу до нових професій. Крім того, неформальне підприємництво може виступати інкубатором малого підприємництва. За певних умов трансформація самозайнятості в офіційне підприємництво може призвести до створення нових робочих місць.

Список використаних джерел і літератури

1. Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості в 2008–2015 рр. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Яценко Л. Д., Якушенко Л. М. Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні. — № 23 http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf
3. Частка неформально зайнятого населення за регіонами України у 1-му півріччі 2015 р. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Близнюк В. В. Тіньовий сегмент ринку праці в Україні. *Матеріали 10 міжнародної практичної конференції*. — <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74248>
5. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. — <http://icps.com.ua/assets/uploads>

References

1. Dynamika rivniv formalnoi ta neformalnoi zainiatosti v 2008–2015 rr. *Dzherelo: skladeno za danymy ofitsiinoho saituu Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Yatsenko L. D., Yakushenko L. M. Ryzky poshyrennia ta shliakhy minimizatsii tinovoi zainiatosti v Ukraini // Seriiia «Sotsialna polityka» — № 23 http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf
3. Chastka neformalno zainiatoho naseleennia za rehionamy Ukrainy u 1-mu pivrichchi 2015 r. — Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Blyzniuk V. V. Tinovyi sehment rynku pratsi v Ukraini / *Materyaly za 10-oi mezhdunarodnoi praktychnoi konferentsyi* <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74248>
5. Tinova ekonomika v Ukraini: prychny ta shliakhy podolannia. 2014 r. <http://icps.com.ua/assets/uploads>

Стаття надійшла до редакції 4.09.2018

Варга Н. И.

кафедра социологии и социальной работы

ДВНЗ «Ужгородский национальный университет»

ул. Университетская, 14, каб. 218, Ужгород, 88000, Украина

тел. +38 (0312) 64–03–14, nataliya.varha@uzhnu.edu.ua

НЕФОРМАЛЬНАЯ ЗАНЯТОСТЬ В УКРАИНЕ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СРЕЗ

Резюме

Неформальная занятость может принимать различные формы и виды. Чаще всего ее характеристиками есть отсутствие официального найма, потому эта деятельность не фиксируется государством с целью налогообложения, социального обеспечения и регулирования трудовым правом. В статье исследуются основные сферы, возрастные характеристики и территориальное размещение неофициально занятых в Украине. Определены последствия функционирования неформальной занятости. Доказано, что неформальная занятость может действовать в результате как социальной изоляции, так и добровольного выхода за пределы формальной институциональной экономической деятельности. Исследуются риски в распространении неформальной занятости как для государства, так и для общества (социальная незащищенность, неуплата налогов). Рассматриваются положительные моменты в функционировании неформальной занятости (гибкость, самозанятость, микропредпринимательство). Показано, что неформальная занятость позволяет в некоторой степени обеспечить мобильность и более высокий уровень занятости, снижая риск безработицы и увеличивая шансы на работу. Отрицательные аспекты в ее функционировании включают низкое качество работы, отсутствие защиты основных прав в области охраны труда, в отсутствии трудового договора и медицинского страхования. Показано, что большая часть неформально занятых размещена в сельском хозяйстве, строительстве и сфере услуг. Поэтому есть некоторые методологические трудности, которые не позволяют оценить реальные масштабы занятых в сфере неформальной экономики.

Ключевые слова: неформальная занятость, рынок труда, социальные риски, гибкость, самообеспечение.

Varha N.

Department Sociology and Social Work
Uzhgorod National University
st. Universitetska, 14, 88000, Uzhgorod, Ukraine
+38 (0312) 64-03-14, nataliya.varha@uzhnu.edu.ua

INFORMAL EMPLOYMENT IN UKRAINE: SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The article presents the socio-economic analysis of statistical indicators of the prevalence of informal employment. Informal employment is widely defined as paid work that is not declared to the state for tax, social security and labour law purposes when it should be declared but that is legal in all other respects. Informal employment takes various forms. On the one hand, there is wholly informal employment where the worker is not formally employed by the employer and the remunerated activity is not declared to the state for tax, social security and labour law purposes. This may take the form of either waged employment or self-employment. The main areas, age characteristics and territorial placement of informally employed in Ukraine are investigated. The consequences of functioning of informal employment are determined. It is proved that informal employment can act as a result of social exclusion and voluntary exit beyond the formal institutionalized economic activity. The risks are explored in the prevalence of informal employment for the state and society (social insecurity, non-payment of tax deductions). Positive points are explored in the functioning of informal employment (flexibility, self-employment, micro entrepreneurship). Informal, secondary employment allows to some extent to provide mobility and a higher employment rate in this case reducing the risk of unemployment and increasing the chances of employment. Negative aspects include low quality of work, lack of basic rights in the field of labour protection under the absence of an employment contract and health insurance. The structure of informal employment is one of the most important features where the largest proportion of informal workers is observed in agriculture, construction and service industry. Therefore, there are some methodological difficulties, which do not allow to estimate a real percentage of temporarily employed in the sphere of informal economy.

Key words: informal employment, labor market, social risks, flexibility, self-sufficiency